

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

Муқимий номидаги Қўқон Давлат педагогика институти

Барча педагогик таълим ("Бакалавр")

йўналишлари учун.

ТУРКИСТОН ЎЛКАСИ ТАЪЛИМ ТАРБИЯ ВА ПЕДАГОГИК ФИКРЛАР
(XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРИМИ ВА XX АСР БОШИ)

Қўқон 2003 йил

Тузувчилар: Юсупов М.М.
- Умумий педагогика кафедраси уқитувчи.

Туркистон ўлкаси таълим тарбия ва педагогик фикрлар (XIX асрнинг иккинчи ярими ва XX аср боши)

Р Е Ж А :

1. Туркистонда диний-исломий тарбиявий муассасалар ва педагогик фикрлар тараккиети.
2. Туркистонда чоризм мактаби сиесатининг бошланиши. Рус тузем мактаби.
3. Туркистонда Жадидчилик маърифати ва таълим тарбия.

XIX асрнинг урталарида Туркистонда бошлангич маълумот берадиган мактаблар, ҳамда урта ва олий диний таълим берадиган мадрасалар мавжуд эди.

Мактабларнинг аксарияти диний таълим берувчи мактаблар эди. Бу мактаблар араб тилида Куръони укишни ургатиш ва ҳар бир мусулмон учун зарур бўлган вазифаларни ургатар эди.

Шаҳар мактабларида диний таълимдан ташқари умумий таълим элементлари - езиш ва ҳисоблаш ургатилар эди, машҳур шоирларнинг шеър ва газаллари ҳам уқитилар эди. Бундай мактаб уқувчилар бадавлат оилалар фарзандлари булар эди. Улар укишни тамомлаб савдо-сотик, ҳунармандчилик билан шугулланар эдилар, баъзилари қушимча таълим олиб хаттотлик билан шугуллана, баъзилари мадрасага кириб укишни давом эттирардилар. Олий диний мактаб бўлган мадрасаларда урта асрга оид диний фалсафа, мусулмон ҳуқуқлари, араб тили грамматикаси ва мантик илмларидан дарс утилган. Мадрасани томонлаганлар имомлик қилиш ва қозихоналарда ишлаш ҳуқуқига эга бўлганлар. Мактаб ва мадрасаларда асосан уғил болалар уқитилар эди. Мактаб ва мадрасаларда дарс ўзбек, араб ва форс тожик тилларида олиб борилад эди.

Марказий Осиё Россия томонидан босиб олингандан кейин мактаб ва мадрасаларда баъзи ўзгаришлар юз берди. Мусулмон мактабларида босмахонада чоп этилган дарсликлар пайдо бўлди.

Мустахлак маъмурияти машғулотлар урта аср тартибиде олиб бориладиган мусулмон мактаблари ишига аралашмас эдилар. Аммо рус тилини ўқитишни рағбатлантириш чораларини қурад эдилар. XX аср бошларида мадрасаларда рус тилини ўқитилиши жорий қилинсин, деган қўрсатма берилган.

XX аср бошларида Туркистонда мадрасалар: Бухорода- 80, Қўқонда-40, Самарқандда-22, Марғилонда - 28, Тошкентда - 17, Ҳива хонлигида -130 та мавжуд бўлиб, уларда 400 дан 500 тагача талабалар таҳсил олар эди.

Туркистон ўлкасида 1905-1906 йилларда 5290 та мактаб бўлиб уларда 70955 талаба таълим олган. 1860 йилда Марказий Осиёнинг қўпгина қисми Россия томонидан босиб олинди. 1965 йилдан Тошкент Туркистон генерал-губернаторлигига қарашли ерларнинг маркази бўлиб қолди.

Урта аср мусулмон мактабларининг ислох қилишдан бош қўртган чоризм, руслар ўрнашган ерларда очилган рус мактабларини Туркистонда маориф соҳасида ўз сиесатининг қўроли қилиб олишга ҳаракат қилди.(Дастлабки рус мактаби Тошкентда 1866 йилда очилган). Рус

мактабига руслар билан бирга укиш учун маҳалий аҳоли болалари ҳам қабул қилинар эди. Уқувчиларнинг 1-4 қисмини маҳалий аҳоли болалари ташкил этар эди (жами 200та) Буларнинг қупчилиги озод болалари бўлиб, ўзбек ва тожик болалари ниятда қам эди. Рус мактабларида бойлар ва оқ суякларнинг болаларигина уқир эди. 1884 йилда 19 декабрдан синаб қуриш учун биринчи рус тузен мактаби маҳалий болаларни уқитиш учун очилди. 10 йилдан сунг бутунлай мактадлар сони 4 тага қупайди. 1904 йилга қелиб уларнинг сони 57 тага етди. Уларни 1830 та уқил 104 та қиз болалар уқирдилар.

Иқтисодий жияхатдан ривожланган Тошқент, Қукон шаҳарларда ҳунар-техника билим юртлари очилди янги типдаги қомелия билим юртлари пайдо бўлди.

XIX асрнинг бошларида Бухорода марифатбарвар мусулмон луғонийлари уртасида мактаб ва мадрасаларни ислоқ қилиш қерақ деган фикр пайдо бўлди. (Ислоқ динига қириб қелган ислоқ қилиш). Шундай ислоқ тарафдорларининг жадиқдлар, яни янгилик тарафдорлари деб атай бошладилар. Уларга қарши турган оқим яъни фиодао урта асир диний фанатизими руҳида бўлган қишиларни эса қадимислар деб атай бошладилар.

XIX аср бошларидаги биринчи жадиқдчи Ал Қурсавий эди. Жадиқдчилар Бухородаги 200 га яқин мадрасани ислоқ қилиш гоёси билан қикдилар. Қадимислар эса уларни қофирлар деб ҳудосизликда айибладилар. Бухоро амири Хайдар эса уларни зимдонга ташлар ва улим жазосига ҳуқм этди. XIX асрнинг 50-60 йилларида диний ислоқатчилар яна қупайди. Янди бу ҳаракат бошида Бухоролик мударрис ва тарихчи олим Маржоний (1818-1889) турар эди.

Маржиний узининг дастурида қуйидаги олтита масалани қуяди:

1. Қуръондаги ҳар қандай диний масала юзасидан қишилар билган ҳолда узлари эркин фикр юритсинлар.

2. Бировнинг бировга қур қуруна эргашиши қатъий ман этилсин.

3. Мадрасаларда уқитиладиган ҳожиа ва шрқ қабии қурук мазмунга эга бўлган ва уқувчилар учун фойдаси бўлган, уларни вақтини оладиган дарслар дарс жақвалидан олиб ташлансин.

4. Мадрасаларда Қуръони Қарим, Ходиси шариф уларнинг таржи-монлари ва ислоқ тарихи қабии дарслар утилсин.

5. Арихметика, тарих, жуғрофия, тобобат, мантик, фалсафа ва бошқа дуневий фанларни уқишга қаршилиқ қурсатилмасин.

6. Ҳар бир ишда мусулмончилиқни Муҳаммад Аллайхусалом даврилдаги қадимий ислоқ маданиятига қайтариш қузда тутилсин.

Бирок реакцион қучлар тазиқиға учраган Маржоний Бухорони тарқ этишга мажбур бўлади. Унинг маслақдошлари жалолашди. XIX аср охири XX аср бошлари Туркистонда қор мустамлақаси қучайди. Бу даврда жадиқчилиқ ҳаракати қучайди.

Жадиқчилиқ жамияти тунтариш йули билан эмас, ислоқатлар йули билан ривожлантириш тарафдори эди. Бу даврда Эронда (1907), Туркияда (1908) бурқида давлат тунтариш руй берган эди. Булар Урта Осийда

жадидчилик ҳаракатини расмий тусда ривожланишига таъсир курсатди. Жаидчилар барча ижтимоий-сиесий кучлар билан итифок тузиб халк ва келажак манфаати йулида ислохот тарафдорлари эдилар. Бехбудий мана шундай итифок тузиш гоёси билан чиқди. У "Уломо еки зиелий ва тараккий парварларимиз, бой ва авомимиз бирлашиб, дин ва миллат ва ватаннинг ривожини учун хизмат этишади" деб езган. 1906 йилда "Тараккий"деб номланган жаиди газетаси чиқа бошлади. Орадан куп утмай "Хуршид", "Шухрат" сингари газета чиқарувчилар.

Жаидчилик ҳаракати дастури куйидаги масалаларни хал қилишга қаратилган:

1. Диний таассуф ва фанатизмга қарши кураш.
2. Феодал даври маорифини ислох қилиш
3. Жаидчилик гоёларини тарғиб қилиш, янги узбек адабий тилини ишлаб чиқиш, узбек халқига тушинарли адабиёт ва театир яратиш.
4. Хотин-қизларни паранжидан чиқиш ва мактабда уқитилиши. Улар тағдирини узгартириш, оилада ислохот утказиш.
5. Махаллий бойлар ва совдогарлари сиесий, иқтисодий жихатдан рус буржуазия билан тенг ҳуқуқли бўлиш, Мустамлақачилик сиесатини ислох қилиш.

Биринчи марта жаидчилик Қиримда пайдо бўлди. Унинг ижодқори ХХ аср бошида Ислонбек Гасперали эди. Шарқ халқлари манавий ҳаётида, мактаб маорифида инқилоб ясаган "усули жаид" номини олган "Усули савтия"ни у бошлаб берган. Убарча туркий халқлари яхлит, ягона миллат деб билди. Уларнинг ҳам илм-марифатда, ҳақ-ҳуқуқда дуненинг тараккий этган миллатлари билан тенг курмокни орзу қилди.

Янги усул мактаби куйдагиларга асосланган:

- синфда болалар сони 30 дан ошмаслиги;
- болалар ез ва қишда 2 марта мактабга қабул қилиши (бир йилда икки дафа);
- ҳар бир қабул 1-синфдан ошмаслиги;
- ҳар бир муаллимда купи билан 3-4 синф бўлиш;
- дарслар кетма-кет тартибда бўлиши;
- 7-9 ешдаги болалар 7-8 соат уқишолмайди, уларнинг уқиши учун 5 соат қифоя.
- жума ва байрам кунлари дам олиш.
- уқишдан сунг езги иссиқ кунларида таътил бўлиши;
- дарс зериктирмаслиги;
- шогирдни уриш ва суқиш бевойда эканлиги;
- уқиш қоидаларини риоя этиш: Бухоро, Самарқанд, Фарғона, Наманган, Қукон, Тошкентда куплаб зиелилар жаидчилик ҳаракатига бош-қош бўлдилар;

Файзулла Хуҷаев (1896-1938)

Исхонхон Ибраћ (1862-1937)

Сиддик Азизий (1864-1924)

Саидрасул Азизий (1864-1933)

Муҳаммад Шариф Суфизода (1869-1937)

Махмудхужа Бехбудий (1875-1919)
Абдулкодир Шукурий (1875-1993)
Абдулла Авлоний (1878-1934)
Садриддин Айний (1878-1954)
Мунаввар кори Абдурашидов (1878-1931)
Исматилла Рахматуллаев (1883-1962)
Абдурауф Фитрат (1884-1939)
Х.Х.Ниезий (1889-1929) ва бошқалар.

Таянч иборалар:

1. Диний мактаблар, XX аср бошларида мадрасалар.
2. Мусулмон мактабларини ислох килиниши.
3. Жаидчилик ҳаракати.
4. Чоризимнинг мактаб соҳасига сиёсати.
5. Маржоний.

Савол ва топшириқлар:

1. Мактаб ва мадрасалардаги таълим тарбиянинг ахволи.
2. Маржонийнинг мактабни ислох қилиш тугрисидаги дастурида қандай масалалар қўтарилган?
3. Жаидчилик ҳаракати вакиллари қимматлари, уларнинг талаби нима эди?
4. Янги усул ва рус тусида мактаблари асослари.

Адабиётлар:

1. К.Хошимов "Педагогика тарихи" Т. "Ўқитувчи" 1997 йил.
2. И.Й.Турсунов, У.Н.Нишоналиев "Педагогика курси" Т."Ўқитувчи" 1997 йил.